

John Locke'da Dini İnançın Rasyonalitesi

The Rationality of Religious Belief in John Locke

TAHSİN ÖLMEZ

Ankara University

Abstract: Discussions about the justification of having religious beliefs have been continued since the beginning of the history of philosophy. The roles of evidence and the will in belief have been discussed under the title of "The Ethics of Belief". John Locke also addressed to evidentialism in his works. Considering to construct his epistemology and belief on the strictest basis, Locke argued that believing something on insufficient evidence or failing to proportion our degree of belief according to the strength of the evidence is a transgression against our endowed light.

Keywords: Ethics of belief, evidentialism, justification, reason, voluntarism.

İnanç ahlaki denince bir insanın inançlarını oluştururken takındığı tutumların rasyonel olup olmadığı sorusunun ele alındığı epistemoloji tartışmaları söz konusu edilmektedir. Yetersiz delile binaen bir şeye inanmak her zaman ahlaki olarak yanlış mıdır? Yeterli delile binaen bir şeye inanmak her zaman ahlaki açıdan doğru mudur? Yeterli delilin olmaması halinde inançlarımızı askıya mı almalıyız? Ya da insan bir şeye inanmak için her zaman mümkün olan bütün delillere ulaşmak zorunda mıdır?

İnanç ahlaki ile ilgili tartışmalar ismini ünlü İngiliz matematikçi ve felsefeci William Kingdon Clifford'un 1877 yılında *Contemporary Review* adlı dergide yayınlanan makalesinden almaktadır. Clifford makalesinde özetle; "sahip olduğumuz bütün inançlar için yeterli delile sahip olmamızın zorunlu olduğunu, yetersiz delile binaen bir şeye inanmanın her zaman, her yerde ve herkes için yanlış olduğunu" öne sürmüştür. (Clifford, 1999: 70-96). İnanç etiğine dair tartışmanın izlerinin John Locke'un fikirlerinde de olduğu görülmektedir. Bu konuda Locke *Essay*'da şöyle söylemektedir:

Herhangi bir nedeni olmadan inanan bir kimse, ne doğruyu aramakta ne de kendisini hata ve yanlıştan koruyacak ayırt edici yetiler veren Yaraticısına karşı itaatkâr davranmaktadır, o sadece kendi zanlarını sevmektedir. (Locke, 1979: IV, XVII, 24).

Buradan da anlaşıldığı kadarıyla Locke; yeterli delile sahip olmadan bir şey hakkında inanca sahip olmayı veya elimizdeki kanıtların gücüyle orantılı olmayacak bir derecede bir şeye inanmanın insanın sahip olduğu yetileri yanlış kullanması ve hataya düşmesi olarak değerlendirmektedir. Öte yandan böyle bir tutum Tanrı'nın iradesine karşı gelmek ve doğru davranış konusundaki ilahi emirlere riayet etmemek anlamına da gelmektedir. Konu ile ilgili tartışmalarda daha çok inanç oluşumunda iradenin rolünün olup olmadığına değinerek bu konuda Locke'un fikirlerini ele almaya çalışacağız.

Locke'un bu konudaki fikirlerini değişik eserlerinde görmek mümkündür. *A Letter on Toleration* adlı eserinde inanmanın tamamen irademiz dışında gerçekleştiği çok açık bir biçimde ifade edilmektedir. Locke orada şöyle der: "Bir şeyin doğru olduğuna inanmak bizim irademiz dâhilinde değildir" (Locke, 1968: 121). Başka pek çok yerde de Locke'un inanma konusunda insanın herhangi bir seçimi olmasının mümkün olmadığını

ifade ettiği görülür. “İnançımız (kabullerimiz) ihtimaliyet temeline göre düzenlenmelidir” (Locke, 1979: IV. XVI.1) ifadesinde olduğu gibi Locke ‘inanma’ (*believe*) eylemini ‘kabul etme’ (*assent*) kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanmıştır.

İnanç sahibi olurken Lock’un gözetilmesi gerektiğini söylediği prensipler vardır. Bunların başında ‘delil prensibi’ gelir. Buna göre bir kimsenin bir önermeye dair lehte ve aleyhte sahip olduğu delillerin yeterliliği ona dair inancının oluşmasını sağlar. Buna göre “delil” insanın bildiği şeylerden oluşmalıdır ve fikir (*opinion*) bilgiye ve kesinliğe hatta mümkünse içgörüyeye (*insight*) dayanmalıdır. Locke delilin bilgi olması gerektiğini iddia etmiştir. (Wolterstorff, 1996: 67).

Peki, kişinin elinde yeterli delili olunca ne yapacaktır? Kişi bu durumda elindeki yeterli delile göre söz konusu önermenin ihtimaliyetini belirler. Locke bunu “Değerlendirme Prensibi” (*Principle of Appraisal*) olarak adlandırmaktadır: Bu ilkeye göre; elde bulunan delil (yeterli) kanıt oluşturma yönünün anlaşılması açısından değerlendirilir. Yani eldeki delile göre önermenin ihtimali “anlaşılan” kadar delil değerlendirilmeye devam edilir. (Wolterstorff, 1996: 73).

Aleatory ve *epistemik* olmak üzere iki yönü olan ihtimaliyet ile ilgili olarak Locke, *delilin durumuna göre daba az ya da çok muhtemel olan* şeklinde tarif edilen epistemik ihtimal üzerinde durmuştur. Locke’un ihtimaliyet tartışmalarında daha çok “ihtimalin temelleri” üzerinde durduğu görülür. Bunun için önce önermeler; gözleme dayanan, test edilebilir olgu önermeleri ve algı alanımızın dışında olup test etmemizin imkânsız olduğu önermeler olarak ikiye ayrılır. (Wolterstorff, 1996: 74-75). Bu önermelerin delilleri ise kişinin kendi gözlemleri ve başkalarının şahitliği şeklinde olur.

Bununla birlikte, Locke inanç için aklın tek kaynak olduğunu iddia etmez. İnançlarımızı sağlam temele dayandırmak için üzerimize düşen sorumluluğu yerine getirme bağlamında, inançlarımızı delilsel temele dayandırma hususunda bilgi olarak da kabul edilen doğrudan (*immediate*) inançlar karşımıza çıkmaktadır. Fakat birçok doğrudan inanç aklın algılamasıyla harekete geçmez. Dolayısıyla biz epistemik sorumluluğumuzu tam olarak yerine getirmek için aklımızın dışındaki diğer yetilerimize de kulak vermek zorundayız. (Wolterstorff, 1996: 90-91). Locke, “aklın sözünü dinle” derken, her türlü önerme için akla gelen her delilin kabul

edilmesi gerektiğini iddia etmemiştir. Bilakis o, öncülleri yeteri kadar delille doğrulanmış önermeler ile ilgili aklın dinlenmesini önermiştir. Aklın hüküm verdiği önermeler hakkına Locke, aklın söyledikleri konusunda orantılı olmayı tavsiye etmektedir. Lock'a göre biz hayatta sadece bilgi ile yaşayamayız. Eğer hayatımızın her alanında kesin doğru bilgiye göre yaşamak istersek hayat çıkmaza girer, çünkü her zaman bilmediklerimiz bildiklerimizden fazladır.

İnsanın doğru bilgi arayışında karanlıklar içinde kaybolmaması için Tanrı ona muhakeme yetisi (*judgement*) vermiştir. Buna göre zihin, kanıtların ispat ediciliği olmaksızın herhangi bir önermenin doğru veya yanlış olduğu, ona katılması veya katılmaması gerektiği konularında fikir üretir. İşte zihnin bu muhakeme etme faaliyeti söze dökülürse kabul etme (*assent*) ya da reddetme (*dissent*) olarak adlandırılır. Muhakeme, fikirlerin zihinde birleştirilip ayrılmasıdır ki, bizdeki kabul ya da inanç oluşturmaya neden olan mekanizma da budur. (Locke, 1979: IV. XIV.3).

Kişinin inanç sahibi olurken, amaç olarak doğruya ulaşma ve gerçekliğe nüfuz etme gibi bir yükümlülüğü vardır. Locke'a göre biz her konuda üzerimize düşen epistemik sorumluluğu yerine getirmeliyiz. Ama bazı sorumluluklar diğerine engel olabilir. Bazı sorumluluklar hiçbir şekilde başka şeyler tarafından engellenmemesi gereken türdendir ki bunlara *aletik* sorumluluklar denir. (Wolterstorff, 1996: 61)

Bizim bilgi açısından eksik oluşumuzu gidermek amacıyla Tanrı bize inanç ve kabul oluşturma yetisi vermiştir. Bu yetilerimiz iyi yönetilmelidir. Herhangi bir yönlendirme olmadan, onları kendi başına çalışmaya terk etmemeliyiz. İnanç ve kabullerimizi kontrol etmeli ve onların derecesini iyi ayarlamalıyız. (Locke, 1801: 33. C. 3, 143).

Peki, bilgi alanımızın dışında olan önermeler karşısında epistemik açıdan sergileyebileceğimiz en iyi tutum nasıl olabilir? Locke'un burada önerdiği *aletik* tutum din karşısında ortaya koyduğu tutumdan pek de farklı değildir. Buna göre:

Eğer zihin rasyonel olarak işlemeye devam ederse, kabul ya da reddetmeden önce eldeki önermenin artı ve eksi muhtemel yönlerini, başka herhangi bir önermeye karşı olumlu ya da olumsuz olma durumuna dair bütün ihtimalleri değerlendirmelidir. Ve bütünü hesap ederek, ihtimalin daha ağır basmasına

göre daha fazla ya da az bir şekilde önermeyi kabul ya da reddetmelidir (Locke, 1979: IV. XIV.3).

Locke'un inanç tanımı bu konuda biraz fikir vericidir. İnanç, “hakında herhangi bir kesin bilgi olmadan, bizi doğruluğuna ikna edecek delil ve kanıtlar elde ettiğimiz herhangi bir önermenin doğru olduğunu kabul etmektir” (Locke, 1979: IV, XV, 3). Bu görüşten de anlaşılacağı üzere inanç bilginin yerini tam olarak tutmaktan uzaktır. Gerçek bilginin çok sınırlı olduğunu her seferinde vurgulayan Locke, sezgisel bilginin yetersiz kaldığı yerlerde ispatın (*demonstration*) devreye girerek bizi doğru bilgiye götürdüğünü öne sürer. İspatın da yetersiz kaldığı yerlerde ihtimalli bilgi devreye girer. Locke'un anlayışına bakıldığında tamamen ‘temelsiz bir inanç’ görmek neredeyse imkânsızdır. Bizler delil ve ispatlarla önermelerin doğru olduğuna inanmaya ikna edilirdiz. Bu nedenle Locke inancı bilgiye benzeyen, bilgiden daha aşağı olan ve zihnin *salt bir aktivitesi* olarak tanımlar (Passmore, 1998: 281).

Locke'un inanç hakkında konuşurken genellikle ‘inanma’ (*belief*) tabiri yerine ‘kabul etme’ tabirini kullanmayı tercih ettiği görülür ve burada Locke'un bu iki kelimeyi eş anlamlı olarak kullandığı dikkatten kaçmaz. Çünkü biz, ancak bize sunulan bir önermeyi onun muhtemelen doğru olduğunu gösteren bir ‘işarete’ binaen kabul ederiz, inanırız. Buradaki işaret, bizim kendi bilgimiz, tecrübemiz ve gözlemimiz olabileceği gibi, başkalarının bu konudaki tecrübe ve gözlemlerinin şahitlikleri de olabilir. (Passmore, 1998: 281). Locke'un epistemolojisinde önemli bir yeri olan ‘ihtimaliyet’ kavramı, inancın rasyonel olup olmaması veya kısacası inanç ahlakını doğrudan ilgilendiren bir husustur.

Eğer zihin rasyonel eylemlerde bulunmak istiyorsa, bütün ihtimaliyet temellerini gözden geçirmeli, inanma veya inanmamaya karar vermeden önce önermenin leh ve aleyhinde olabilecek durumları dikkatlice incelemeli, sonunda da ihtimalin ağır bastığı tarafı ihtimalin kesinliği ile orantılı olarak kabul veya reddetmelidir. (Locke, 1979: IV, XV, 5).

Peki, durum böyle iken Locke niçin inancın iradi olmadığını iddia etmiştir? Eğer biz önermelerin doğru olduğunu kabul ediyorsak bu aslında bizim iradi bir eylemde bulunduğumuzu göstermez mi? Locke'un rasyonel inanç analizinde bize sunulan bir önerme hakkındaki ihtimallerin değerlendirilip ihtimalin ağır bastığı tarafta ve ihtimal ile orantılı olarak kabul

ve inancımızın oluşması söz konusudur. Bu şekilde lehte ve aleyhteki delillerin değerlendirilip sonuçta ağır basan taraf lehinde bir karara varma olarak tarif edilen inanç aslında bir karar oluşturma sürecinden ibarettir.

Peki, bu karar oluşturma sürecinin iradi olmadığı savunulabilir mi? Ayrıca rasyonel olmayan inançlar da mı iradi değildir? Locke'un buna cevabı evet'dir, yani irrasyonel inançlar da rasyonel olanlar gibi iradi değildirler. (Passmore, 1998: 282). Çünkü rasyonelliğin ölçüsü olarak yeterli delile sahip olma ve bunları ihtimal sıralamasına koyarak sonuca ulaşma esas alınır, bu niteliklere sahip olmayan irrasyonel inançlarda duyu algısı ve tecrübeye konu olmadığı için eksik bulunan objektif kesinlik nedeniyle iradi olmaktan çok başka bir takım sebeplerden etkilendiği düşünülebilir.

Evidentialist (delilci) doğrulamacı görüşe göre kişinin sahip olduğu inancın epistemik doğrulaması o inanç ile ilgili olarak sahip olduğu delillerin durumu tarafından tayin edilir. Kişinin sahip olduğu *doxastik* tutumun doğrulanması da ancak tutumunun sahip olduğu delile uyduğu sürece doğrulanmış kabul edilir. (Conee, Feldman, 2004: 83).

Ama burada daha önce de belirtmeye çalıştığımız şu tehlike söz konusudur: Kişinin sahip olduğu delille uyum arz ettiği halde yanlış olan önermeler söz konusu olduğu durumlarda ne yapacağız? Burada kişinin iradesinin herhangi bir rol oynaması söz konusu değilken, bazı durumlarda da insan iradesi ile tercih etmeden bazı önermeleri kabul eder ve sonuçta da bunlara inanmakta haklı olduğu ortaya çıkar. Bazı düşünürler ise her ne kadar inançlarımız doğrudan iradi kontrolümüz altında olmasa da bu inançlar hakkında değerlendirme yapmanın mümkün olduğunu, çünkü inançların tamamen kontrolümüz dışında da olmadığını öne sürmüşlerdir. (Conee, Feldman, 2004: 84). *Evidentialistler* insanın inanç oluşturmak için kullandığı eğilimleri keşfedip onları bir kenara ayırıştırarak gerçek bir epistemolojiye ulaşacaklarını ve ulaştıkları bu epistemolojinin insanın geri kalan diğer eğilimlerini düzenleyeceği fikrindedirler (Forrest, 2009). İnançın bu dış dünyadaki belirsiz oluşu nedeniyle, *evidentialistler* objektif delillerin yokluğu halinde inancın temelsiz ve anlaşılmaz olacağını öne sürmüşlerdir. Realist düşünürler ise öte yandan tek ve gerçek delil kaynağının bulunduğu haliyle dünyanın kendisi olduğunu söylemişlerdir. (Rorty,1997: 86).

Bu anlayışın doğal sonucu olarak delilci (*evidentialist*) düşünce savu-

nucuları insan tecrübesinin görünürdeki en kesin şeklini izah edebilmek için mantıki akıl yürütmeler matematiğe ait metodun en güvenilir otorite olduğunu iddia etmişlerdir. Locke insanın iki ihtimal arasında daha az ihtimal taşıyan önermeyi tercih etmesinin pratikte bir anlamı olmadığını ve imkânsız olduğunu, ayrıca bir şey için aynı anda hem mümkün hem de mümkün olmadığı yönünde bir inanç taşımının da imkânsız olduğunu söyler. (Locke, 1979: IV, XX, 15). Locke'un "*kabullerimizin ihtimallere göre düzenlenmesi gerektiği*" şeklindeki fikrini ifade ederken kullandığı yükümlülük bildiren -meli/-malı anlamındaki "*ought*" ifadesi, buradaki gerekliliğin kesin ahlaki bir gereklilik olmasından ziyade "*daba iyi olur*" şeklinde bir gereklilik ifade ettiği şeklinde de yorumlanmıştır (Passmore, 1998: 283). İdeal anlamda kabullerin ihtimallere ve ilgili delillere dayanılarak yönlendirilmesi konusunda herkes hemfikirdir, ancak pratik hayatta insanlar genellikle delil veya ihtimal temelli değil o anda kendilerine en muhtemel gözükene tercihe göre hareket ederler.

Locke "kabulün temelleri"nden bahsederken bunun insanın gözlemleyebileceği gerçek temeller olduğunu belirtmiştir (Ryle, 2009:156). Ayrıca söz konusu bu temeller yani nedenler, herkesin ulaşabileceği bir durumda olmalıdır ki insanlar durumlarını kontrol etmek istedikleri zaman onlara rahatça ulaşabilsinler. Locke'un kabullerimizi düzenlerken dikkate almamız gerektiğini belirttiği temeller işte bu temellerdir. Biz kabullerimizi bu temellere göre ayarlamadığımız zaman sorumlu oluruz. Çünkü bu durumda bize düşen gerekli araştırmayı yapmamış oluruz (Passmore, 1998: 284).

Locke'un felsefesinin her tarafında aklın merkezde olduğu görülür ve aslında ona göre sahip olduğumuz tek rehber de akıldır (Locke, 1979: IV, XVI.4). Locke'un anlayışına göre akıl; "önerme ya da doğruların kesinlik ya da ihtimallerini his ya da tefekkür gibi doğal yetilerini kullanarak yine bu önerme ya da doğrulardan hareketle tündengelelim yaparak keşfetmektir". (Locke, 1979: IV, XVIII, 2). Locke, aklın sesini dinlemeyenlerin körü körüne bir şeylere inanmaya devam edeceklerini belirtir. Dini inançta bir takım içsel temayüllerin de yer alması gerektiğini iddia edenlere karşı Locke'un cevabı şöyle olmuştur:

Eğer akıl o içsel temayüllerin doğruluğunu dışsal başka bazı şeylerle test etmezse, ilhamlar ve yanılgular, doğru ve yanlışlar aynı ölçüte sahip olmuş olurlar ve bunları birbirinden ayırt etmek imkânsız hale gelir. (1979: IV, XIX,14).

Bu noktada Locke'un inancın rasyonelliğini ve aynı zamanda da inanma eyleminin epistemolojik açıdan ahlaki bir eylem olabilmesi için öne sürdüğü şartlar ve sunmaya çalıştığı çözüm önerilerine bakmakta fayda vardır. Bu konuda Locke temel rolü akla vermekle birlikte, ihtimaliyet (*probability*) de Locke'un düşüncesinde önemli bir yere sahiptir.

Genel olarak fiillerimizi ve özel olarak da inanç oluşturma eylemlerimizi yönlendiren farklı zorunlulukların varlığından bahsedilebilir. Bunlardan bir tanesi olan ahlakçı anlayışı temsil eden Clifford ve Locke'a göre bir kimsenin inanç oluştururken dikkat etmesi gereken *doxastik* kurallara uyması sadece epistemik değil aynı zamanda ahlaki bir meseledir. Yani bu süreçte epistemik bir kuralın ihlal edilmesi aynı zamanda ahlaki bir kuralın da ihlal edilmesi anlamını taşımaktadır. (Dole, Chignell, 2005: 4). Öte yandan Kant gibi başka düşünürler inanç hususunda ancak epistemik bir değerlendirmeden bahsedebileceğini dile getirirler. Kant dikkatli ve samimi bir araştırmadan sonra bize en inanılır gelen şeye inanmamızı, aklın o şeyi dünyadaki en doğru şey yapmayacağını, o şeyin var olmasının bizzat kendisinin doğruluğun nihai noktası olduğunu vurgular. (1996: 18). Pragmatik görüş, yeterli delil olmasa bile sonunda ulaşılabilecek bir amaç olduğu için bazı önermelere inanmanın daha erdemli olduğunu savunur.

Locke epistemolojideki bilgi elde etme aşamalarında her zaman mümkün olan hata yapma ihtimalini ve insanın bilgi elde etme yetisindeki sınırlılığı göz önünde bulundurarak, ulaşılan bilginin kesinliği konusunda ahlaki olma prensibini koruyabilmek için, "eldeki deliller oranında bir bilginin daha az veya çok kesin oluşundan bahseder". (Locke, 1979: IV, XV, 5). Bir önermenin öncüllerinin sonucu desteklediğine inanmak, önermeye dayanarak sonuca inanmaktan farklıdır. Birincisindeki kabul, akıl yetisi ile elde edilen iç görüşle (*insight*) birlikte iken; ikincisinde ise önerme açık değil ihtimallidir ve dolayısıyla salt fikirdir (*opinion*). Burada fikri ele alan yeti akıldan başka bir yeti, yani 'algılama' (*perception*) yetisidir. Locke bu yetiyi bazen çıkarım (*inference*) bazen de sonuca varma (*illation*) olarak adlandırır. Akıl herhangi bir P önermesinin bir delile binaen yüksek ihtimalli olduğu algısını üretir. Bu durum P önermesinin belirli delile binaen yüksek ihtimalli olduğuna dair sağlam ve kesin bir inanç oluşmasına neden olur. Çıkarım yetisi ise belirli şartlar altında P'nin kendisine bir inanç oluşmasını ortaya koyar. "Eldeki belirli delile binaen P'nin yüksek

ihtimalli olduğu” olgusunu algılayarak bu önermeye dair oluşan inanç kesindir, P önermesine olan inancım ise sadece ihtimal dâhilindedir (Wolterstorff, 1996: 89).

Locke inançtaki iradi olmayışı algı ve bilgiye de taşır, yani algı ve bilgilerimiz de iradi değildir (Locke, 1979: IV, XX, 16). Bir şeyin renginin ne olduğu veya havanın sıcak veya soğuk olup olmadığını algılama konusunda iradeye yer yoktur. (Locke, 1979: IV, XIII, 2). Buradan ancak bizim algılama alanımıza giren objeleri daha yakından inceleyip incelemememe konusunda irademizi kullanmamız söz konusu olabilir. Aynı şekilde Locke bilgi ile irade arasında da benzer bir bağlantı olduğunu öne sürer. Yani bilgi de algı gibi ne tamamen zorunlu ne de tamamen iradidir. Gözlerimizi açtığımız zaman görme alanımıza giren şeyi görmeme konusunda seçme şansımız yoktur. Kısacası biz bilgi elde etme yetilerimizi kullanıp kullanmama, az veya çok kullanma konusunda irademizi kullanabiliriz, ancak o yetiler kullanıldığı zaman elde edilecek bilgi konusunda biz değil bilgiye konu olan obje belirleyici hale gelir. (Locke, 1979: IV, XIII, 2). Zihnimize sunulan bilgi objesi bizim bilgimizi belirler, biz sadece zihnimize bilgi objesi olarak ne sunacağımızı belirleyebiliriz.

Gelinen noktada karşılaşılan sorunun hala aşılamadığı görülmektedir. Yani kişi zihninin algı alanına neyi koyup koymayacağı konusunda teoride özgür gibi gözükse de pratik hayatta bunun pek öyle olmadığı görülür. Çünkü eğer kişi algı alanına bir şeyi koyup koymamayı seçebiliyorsa bu onun o konu hakkında daha önceden bilgi sahibi olmasını gerektirir. İleride de ele alınacağı üzere bu durum “zihnin arka planı” veya güncel tabirle “önyargı” olarak da adlandırılabilir. Algı objesinin seçimi bir kabul ve kanaati gerektireceği için buradaki irade veya zorunluluk konusu geriye doğru sebep sonuç ilişkisi içerisinde devam edip gider.

Yargımızı askıya almak gücümüz dâhilindedir. Bilgi de algı gibi kontrolümüz dışındadır, dolayısıyla inanç da bilgi gibi bizim kontrolümüzde değildir. İki idenin birbiri ile uyumu zihnimizde belirlediği zaman bunu algılamayı reddedemem ve onu algılamaktan kendimi alıkoyamam. Algı gerçekleşince bilgiyi ve inceleme neticesinde ulaşılan büyük ihtimal lehine yönelik kabulümüzü engelleyemeyiz, ama araştırmayı durdurarak ve bu hakikati araştırmaya yönelik bütün yetilerimizi durdurarak hem bilgiyi hem de kabulü askıya alabiliriz... (Locke, 1979: IV, XX, 16).

Ele alınması gereken bir başka husus da epistemolojik doğrulama ile olgusal doğrulama arasındaki ayırmadan doğan bir karmaşanın varlığıdır. Epistemolojik doğrulamada geriye doğru gidilerek toplanan verilerin şimdiki yargıyı şekillendirmesinde uyulması gereken kurallar rasyonaliteyi belirlerken, olgusal (*factual, real*) doğrulamada durum pek de böyle değildir. Yani geçmişteki bilgi ve tecrübeler pek hesaba katılmadan hatta o bilgi birikimi ve tecrübenin gerektirdiğinin aksi istikamette giderek ileriye yönelik bir yargıda bulunulur ve daha sonra bu yargının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği görülür. Eğer bir doğrulamadan bahsedilecekse bunun şimdi olması zorunlu olmayıp gelecekte bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmesi ihtimali de dikkate alınmalıdır. Bu açıdan bakıldığında insan iradesinin daha özgür olduğu görülmektedir. Çünkü geleceğe yönelik verilecek bir kararda kişi geçmişi dikkate alma baskısı altında olsa da, gelecekte gördüğü bir ihtimali daha mümkün görerek bu doğrultuda bir karar da verebilir ve bunun doğrulaması ile de gelecekte karşılaşır.

Locke bir yandan inancın iradi olmayışını savunurken, öte yandan kendisi gibi inanmayanları özellikle de *enthusia*stları (Tanrı tarafından kendilerine özel ilham/vahiy gönderildiğini iddia eden kimseler) ve ateistleri eleştirme gereği duymuştur. Peki, ama bu nasıl mümkün olacaktır? Özgür olunamayan bir durumda farklı davrananlar neye göre eleştirilip cezaya tabi tutulacaklarıdır? Locke'un bu sorun karşısında muhtemel cevabı; tıpkı algı ve bilgi konusunda olduğu gibi yani nasıl ki biz bir nesneyi daha yakından veya uzaktan algılama, bir konu hakkında bilgi öğrenip öğrenmeme noktasında özgür isek, bir önermeye inanmadan önce onu dikkatlice inceleyip incelememe konusunda da özgür olduğumuz şeklinde olacaktır. Yani Locke'a göre bizim herhangi bir önermeye inanmaya karar vermemiz, dolayısıyla da bu karardan dolayı eleştirilmemiz söz konusu değildir. Ancak, söz konusu önermenin yanlış olup olmadığından emin olacak şekilde yeterli incelemeyi yapmamış isek ve dikkatli araştırma neticesine göre hareket etmemiş isek bu durumda inanma konusundaki tutumumuz eleştirilebilir. (Passmore, 1998: 285-286).

Bir şeye inanmadan önce araştırmak her zaman için bizim öncelikli görevimizdir. Ancak özellikle tarih gibi inceleme alanımız sınırlı olan konularda incelemeyi aynı titizlikle yapamayabiliriz ve bu durumları Locke istisna olarak değerlendirir ve zihnin ortak kanaati veya kendisine ilk

ulaşan bilgiyi kabul etmesini mazur görür. Bizim bu gibi konularda inanmaya karar verme şansımız yoktur, sadece bize ulaşan bilgiyi basitçe kabul ederiz. Zihnin araştırarak ulaştığı kabullerde ise (daha önce de ifade edildiği gibi) hoşuna gideni değil ulaşılan neticeye göre ihtimalin ağır bastığı tarafı tercih etme durumu vardır. (Locke, 1979: IV, XX, 16).

İnanç ile delil arasındaki ilişki tek yönlü olmaktan ziyade karşılıklı bir sebep-sonuç ilişkisini andırmaktadır. Bilgilerimizi daha önce sahip olduğumuz düşünceler şekillendirmekte, edinilen yeni bilgiye göre de düşüncelerimiz şekillenmektedir. Locke belki de bu hususu dikkate alarak, inanca temel oluşturacak ihtimallerin kesin bir temel değil sadece inancımızın kendisine göre şekillenmesi gereken (*ought*) ölçütler olduğunu (Locke, 1979: IV, XVI, 1) elimizdeki delillerin inancımızın derecesini belirlediğini ama aynı zamanda da o inanç hakkında araştırmaya başlamamızı da belirlediğini öne sürmüştür. (Passmore, 1998: 285-287).

Bu noktada ortaya ciddi bir problem çıkmaktadır. Eğer Locke'un ifadesinde geçen "yapmalı" (*ought*) kelimesini "yapabilir"(*can*) olarak alacak olursak, eğer kabulümüzün derecesi delillerle belirleniyorsa ve inanç, bize sunulan delilleri tıpkı algılamada olduğu gibi pasif bir biçimde kabul etmekten ibaret ise bu durumda delilleri yeterince incelemeyen bir şeye inanmamamızı istemenin mantığı ne olabilir? Çünkü bu kabul bizi algı ile kıyaslırsak, tıpkı algı alanımıza giren bir dağ manzarasını iyice incelemeyen algılamamamızı istemek anlamı taşır. Zira Locke'un rasyonel bilgiye ulaşma işlevi bunu gerektirmektedir. Locke şöyle söyler:

Zihin bütün ihtimalleri değerlendirmeli, o şeye inanma veya inanmama yönünde karar vermeden önce lehte ve aleyhteki delilleri yakından incelemelidir..." (Locke, 1979: IV, XV, 5).

Hatta Locke olabildiğince kesin bilgiye ulaşabilmek için mevcut delillerin incelemesi tamamlanıncaya kadar inancımızı askıya almamızı ister. Bunun yapabilmek için de araştırmayı ve öğrenmeyi durdurmamız gerektiğini söyler. (Passmore, 1998: 288).

Locke daha önce de geçtiği üzere inancımızın algımıza daha büyük ihtimal olarak gelen şey tarafından belirlendiğini öne sürmüştür. Yanlış seçim yaptığımız durumları ise Locke eylemlerimizin sonuçlarını yeterince incelemememiz olarak açıklar. Yani eğer biz bazen yanlış olarak bir

şeye inanıyor isek, bunun sebebi inandığımız şeye dair ihtimalleri yeterince incelemediğimiz içindir. Locke yanlışa düşme ihtimalini ve bunun peşinden gelecek olan özür durumlarını daha ahlaki bir zemine oturtabilmek için zihnin araştırmayı tamamlamadan herhangi bir eylemde bulunmadan önce ilgili önermeye dair inancı askıya almasının en sağlıklı yol olduğunu öne sürmüştür. Böylece biz ilk bakışta algılarımızın bize daha büyük ihtimal diye sunduğu şeyi kabul etmemiş bu konudaki dürtülerimizi engellemiş oluruz. Ancak bu noktada hala şu soru cevabı bulunmuş değildir: Bir kimse elindeki delilleri sonuna kadar inceler ve buna paralel bir inanç sahibi olursa, bir başkası ona inancın yanlışlığını bildirdiği zaman birinci şahıs: “Ben elimdeki delillere göre hareket ettim ve bu sonuca ulaştım, eğer senin sahip olduğun delillere sahip olsaydım daha farklı bir sonuca ulaşırdım” derse acaba bu soruya nasıl cevap verilebilir? Evet, birinci şahsın inandığı şey yanlış olabilir, ancak o şahıs o şeye inanmakta hatalı değildir. Locke’a göre bir kimse inanmayı askıya aldığı süre içerisinde yapabileceği bütün araştırmayı yapmakla yükümlüdür. Araştırma sona erince bize en büyük gelen ihtimali kabul etmek durumundayız. Böylece biz ulaştığımız sonucu kabul etme konusunda gerekli ahlaki yükümlülüğü yerine getirdiğimiz gibi tabiatımıza uygun özgür bir seçimde de bulunmuş oluruz. (Passmore, 1998: 290).

Ama Locke’un ‘inancı askıya alma’ fikri aynı zamanda inancın bizim kontrolümüz altında olması sonucunu da beraberinde taşımaktadır. Bununla birlikte, yaşadığımız bilgi elde etme ve inanç oluşturma sürecinde geriye doğru gittiğimizde algılarımızın bilgiyi belirlemesi, sahip olunan bilgilerin de algıyı şekillendirmesi olgusunun karşılıklı olarak devam ettiği görülür. Çünkü genel kabule göre, zihnimizin arka planında olan şeyler bizim bilgilerimizi belirler, biz ancak zihnimizin arka planını nasıl oluşturacağımızı belirleyebilirsek o oranda da bilgimiz iradi olur. Bu noktada bilgi elde etmede önemli bir yeri olan algı (*perception*) kavramının derinlemesine bir tahlili konuya ışık tutmada yardımcı olabilir ama böyle bir tartışma şu anki çalışmamızın sınırları dışındadır.

Locke’un sürekli olarak vurgu yaptığı *aletik* sorumluluğun nedeni insanın aslında doğru bir şekilde işletildiği zaman inanca ulaşacağı bir takım içsel temayüllere (*innate dispositions*) sahip olduğunu öngörmesidir. Söz konusu bu yetiler eğitilip düzenlenebilir. Aslında bu yetileri herkesin

içindeki *doxastik* esaslar tarafından yönlendirilip düzenlenmektedir (Wolterstorff, 1996: 73).

Locke inançlarımızın yönetilmesi konusunda genelde harici (*externalist*) kriterlerden bahseder. Locke hiçbir zaman; bizim bildiğimize ve aynı zamanda da delil olmak bakımından yeterli olduğuna inandığımız delillerle orantılı olarak bir önermeye inanmamız gerektiğini söylemez. Bunun yerine o; gerçekten bildiğimiz ve gerçekten yeterli bir delil olabilen önerme dizeleriyle olan gerçek uygunluğu oranında bir önermeye inanma seviyemizi belirlememiz gerektiğini söyler (Wolterstorff, 1996:107).

Locke'un *enthusiastlar* hakkındaki düşünceleri onun akıl ve inanç konusundaki fikirleri hakkında bilgi vermektedir. Locke, Tanrının direkt olarak ya da Kutsal Ruh vasıtasıyla bir insanın zihnini aydınlatması ya da onu iyi eylemlere sevk etmesini reddetmez (Locke, 1979: IV, XIX, 5). Fakat Lock'a göre *enthusiastların* durumunda Tanrının aydınlatması değil, kibirli, bunalmış ve dengesiz bir beyin durumu söz konusudur. Bu nedenle eğer bir kimse Tanrı'nın bir şeyi bildirdiğine sorumluluk içerisinde inanmak istiyorsa bu inancı 'akıl kurallarına' uygun olmalıdır (Locke, 1979: IV, XIX, 7). Locke'a göre Tanrı delilin kuralına müdahale etme hakkına sahiptir. Varoluşumuzun temeli bile bize inanmamız istenen konuda yeterli delil talep etme hakkını meşru kılmaktadır. Locke'a göre bizim Tanrı'dan vahyinin otantikliğini ispatlaması yönündeki talebimiz bizzat Tanrı'nın emridir. Aynı şekilde bizim inançlarımızı akıl verilerine göre orantılandırarak yönetmemiz de Tanrı'nın isteğidir. Dolayısıyla Tanrının bir şeyi vahyettiğine dair bize delil sunması Tanrı tarafından bir yükümlülük doğurmakta ve beraberinde bir delilin eşlik etmediği bir vahiy iddiasının insanlar tarafından dikkate alınmamasını zımnen gerektirmektedir (Wolterstorff, 1996: 121).

İnancı zihnin sıkı kabulü olarak tanımlayan Locke'a göre, insanın inançtaki sorumluluğu da ancak akla dayanmakla yerine getirilebilir. Her türlü inanç için bu prensibi uygulamanın zor olduğu yönündeki itirazlara Locke'un cevabı, geleceğe dair kaygısı olan herkesin din ile ilgilenmek zorunda kalacağını bu durumda da anlama ve akılı doğru biçimde öğrenme zorunluluğu ile karşılaşacağını belirtmektedir. (Wolterstorff, 1996: 122).

Locke'un öne sürdüğü inanç etiğinde akıl merkezi roldedir. Buradaki etik anlayışında Akla verilen rol aslında klasik bir roldür, yani: sezgisel

veya açık seçik olarak doğruluğu bilinmeyen herhangi bir önermede akıl yeterli delile binaen ilgili önermenin doğruluk ihtimalini belirler. Biz de aklın bize bildirdiği ihtimal oranına göre ilgili önermeye yönelik inancımızı orantılandırmalıyız. (Wolterstorff, 1996: 180).

Sonuç

Nicholas Wolterstorff'un tabiriyle klasik modern epistemoloji ortaçağ düşünce geleneğindeki bir kırılma ve kültürel çatışma neticesinde doğmuştur. (Wolterstorff, 1996: X). Reform sürecinde ortaya çıkan siyasi ve dini çatışmalar doğruya ulaşmada geleneksel otoriteye başvurmanın yeterli olmadığı sonucuna götürmüştür. Bu noktada kilit rolü Locke oynamıştır. Ona göre her ne kadar bilgi entelektüel dünyamız açısından çok önemli olsa da, ortaçağdaki anlaşıldığı şekliyle hakikatin doğrudan algılanması biçimindeki bir bilgi anlayışı çok kısır ve sığdır. Bu nedenle Locke için rasyonel bir inancın standardının ne olduğunu anlamak hayati öneme sahiptir (Evans, 1996: 6).

Dini inançlar için bir rasyonalite standardı olarak ortaya atılan ve daha sonra bu fikri savunularca bütün rasyonel inançların standardı olarak değerlendirilen delilcilik fikrinin (*evidentialism*) kökenleri John Locke'a kadar geriye götürülmektedir. Locke'un bu fikri Essay'da hakikati arayan kişinin hiçbir önermeye o önermenin dayandığı delillerden daha fazla bir şekilde güvenmemesi gerektiğini, bunun ötesine geçen kimsenin aslında bizzat doğrunun değil başka bir amacın peşinde olduğu şeklinde ifade edilmektedir. (Locke, 1979: IV, XIX, 1). Buradan da anlaşıldığı kadar Locke "hakikat"tan (*Truth*) önermeye ait bir niteliği anlamaktadır, çünkü Locke *hakikati*, eşyanın simgesi olan işaretlerin birbirinde benzerlik ve ayrılığının doğru bir şekilde ortaya konması olarak tanımlar. (Locke, 1979: IV, V, 2). Dolayısıyla bir kimse herhangi bir inanç önermesinin *hakikatin-den* bahsediyorsa, burada o önermeye ait delilin uygunluğundan bahsetmektedir. Kısacası Locke, bilgi iddiaları ve inanç ifadelerinin mutlaka bir kanıt veya delile dayandırılması gerektiğini, aksi halde bir "*hakikat arayıcılığı*"ndan bahsedilemeyeceğini belirtir. (Sweet, 1999: 145).

Peki, Locke kanıt veya yeterli delil'den ne anlamaktadır diye sorarsak, bunun cevabını yine Essay'da bulmak mümkündür. Buna göre kanıt iki ideanın arasındaki bağlantıyı gösteren aracı ideadır. (Locke, 1979: IV,

II, 3). Sezgisel bilgiyi bir tarafa bırakacak olursak, mümkün olan nitelikte ve yeterlilikte delillerle orantılı olarak kabul edilirse bir önerme “kanıtlanmış” kabul edilir. (Locke, 1979: IV, XV, 2-4).

Bu nedenle Locke'un delilci (*evidentialist*) bir anlayışa sahip olduğu rahatça söylenebilir. Yani bütün inançlarımız delile dayanmalıdır. Locke burada delil ile günümüz epistemolojisinde anlaşılan çıkarımsal delili (*inferential evidence*) kastetmemiştir. Onun kastettiği muhtemelen bilgi yönü zayıf olan inançların delil gerektirmesi hususudur. (Evans, 1996: 6). Locke'a göre biz inançlarımız konusunda üzerimize düşeni gereği gibi yaparsak inançlarımız zaten iyi bir nedene (*reason*) dayanmış olur (Locke, 1979: IV, XVII, 24). İnançlarımızı sadece bir delile dayandırmış olmak yetmez aynı zamanda inançlarımızın derecesini de delilin niteliğine göre ayarlamalıyız. Bütün ihtimalleri gözden geçirerek delilin bir önerme için ortaya koyduğu ihtimal ile inancımızın derecesini orantılı tutmalıyız. (Locke, 1979: IV, XV, 5). Bunun pratik hayatta çok zor olduğunu bilmekle birlikte Locke'un ideal olarak bu düşünceyi savunduğu görülmektedir.

Eğer inanma en az iki ihtimalden birisinin daha doğru olduğuna karar verme veya kabul etme ise; bu durumda insan birbirine çok yakın görünen en az iki ihtimal arasından bir tanesini tercih ediyorsa, burada insanın iç âleminde (aklı, duyguları, eğilimleri, alışkanlıkları, tecrübeleri ve diğer duyuları) A seçeneği yerine B'nin tercihine götüren / sürükleyen ve kişinin iradesi dâhilinde olmayan bir şeylerin olması gerekir. Her ne kadar inanmanın özgür bir seçim olduğu (kişinin sorumlu tutulabilmesi için) iddia edilse de, harici diye adlandırabileceğimiz pek çok delil olduğu halde bir şeyi kabul etmeyen kimseler yanında, görünürde pek de bir delile sahip olmadığı halde hatta aleyhte pek çok delile sahip olduğu halde bir şeyi doğru kabul eden insanların örneğine sıkça rastlamak mümkündür. Belki burada kişinin kabul eşiğine kadarki süreçte istemese dahi bazı şeyleri yapması sorumluluğu olduğu, ama o eşiği atlamak için kendi irade alanı dışında o iradeyi harekete geçirecek başka şeylerin de bulunduğunu iddia etmek daha makuldür. O zaman da zihni veya kalbi bir keyfiyet olan kabul eyleminin içsel bir doğrulama süreci neticesinde gerçekleştiği söylenebilir.

İnanç ahlakı ile ilgili olarak Locke'un fikri bizim inançlarımız üzerinde herhangi bir iradi kontrolümüz olmadığı yönündedir. İnançlarımız

bizim haklarında karar verebileceğimiz bir şey değildir. Biz kendimizi bir şeye inanırken veya inanmazken buluruz. Bizim yapabileceğimiz ancak ya inanç oluşturma yönünde olumlu eğilimler geliştirmek, belli deliller çerçevesinde dolaylı olarak inancımızı şekillendirmek veya bizi etkileyen başka bir inançla eşleştirmekten ibarettir. (Evans, 1996: 8).

Locke'un fikirlerinden anlaşıldığı kadarıyla, biz *delil* ve *değerlendirme* prensiplerini uygulama noktasında irademizi kullanabiliriz. Yani bizler delil toplama ve toplanan delillerin bir önerme açısından destekleyici olup olmayacağını belirlemede karar verici olabiliriz. Ancak bu delillerin yeterli olması ve ortaya çıkacak ihtimalin şartının ne olacağı noktasında çok emin olamayız. Yani elde edilen delillerin inancın kesinliği ile orantılandırılması meselesinde şüpheyi giderip giderememek bizim irademiz dâhilinde değildir.

Kaynaklar

- Clifford, W.K. (1999). The Ethics of Belief. *The Ethics of Belief and Other Essays* (ed. T. Madigan). New York: Prometheus.
- Dole, A. & Chignell, A. (2005). *God and the Ethics of Belief: New Essays in Philosophy of Religion*. New York: Cambridge University Press.
- Evans, C.S. (1996). Epistemology and the Ethics of Belief. *The Historical Christ and the Jesus of Faith: The Incarnational Narrative as History*. Oxford University Press, 1-27.
- Feldman, R. (2000). Ethics of Belief. *Philosophy and Phenomenological Research*, 60(3), 667-695.
- Feldman, R. & Conee, E. (2004). Evidentialism. *Evidentialism: Essays in Epistemology*. Oxford Clarendon Press.
- Forrest, P. (2009). The Epistemology of Religion. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/entries/religion-epistemology/>
- Goldman, A. (2001). Internalism Exposed. *Knowledge Truth and Duty, Essays on Epistemic Justification Responsibility and Virtue* (ed. M. Steup). New York: Oxford University Press, 115-134.
- Kant, I. (1996). *Religion and Rational Theology*, (trans. and ed. A. Wood, G. di Giovanni). New York: Cambridge University Press.
- Locke, J. (1801). *Of the Conduct of Understanding*. in *The Works of John Locke*, London.

- Locke, J. (1968). *A Letter on Toleration* (trans. J.W. Gough). Oxford: Clarendon Press.
- Locke, J. (1979). *Essay Concerning Human Understanding* (ed. P.H. Nidditch). New York: Oxford University Press.
- Passmore, J.A. (1998). Locke and the Ethics of Belief. *Locke* (ed. V. Chappell). New York: Oxford University Press, 279-299.
- Rorty, R. (1997). Religious Faith, Intellectual Responsibility, and Romance. *The Cambridge Companion to William James* (ed. R.A. Putnam). New York: Cambridge University Press, 85-102.
- Ryle, G. (2009) *Collected Papers I: Critical Essays*. London and New York: Routledge.
- Sweet, W. (1999). Paley, Whately, and 'Enlightenment Evidentialism'. *International Journal for Philosophy of Religion*, 45, 143-166.
- Wolterstorff, N. (1996). *John Locke and the Ethics of Belief*. Cambridge: Cambridge University Press.

Özet: İnsanın inanç oluştururken geçtiği safhaların epistemik yönden doğrulanabilirliği konusundaki tartışmalar düşünce tarihinin ilk zamanlarından bu yana devam ede gelmiştir. İnancın elde ederken deliller ve iradenin ne kadar rolün olduğu veya olması gerektiği konuları "İnanç Ahlakı" başlığı altında tartışılmaktadır. Delilcilik (evidentialism) konusundaki tartışmalara John Locke'un eserlerinde de rastlanmaktadır. Epistemolojisini ve dolayısıyla da inanç anlayışını olabildiğince sağlam bir temele oturtmak isteyen Locke, yetersiz delile binaen bir şeye inanmayı veya inancımızı elimizdeki delillerin gücüne göre orantılı tutmamayı bize verilen yetilere karşı bir hakaret olduğunu söylemiştir. Akıl ve inanç arasından kesin bir ayırım yapan Locke, aklın doğal bir vahiy, vahyin de ilahi bir akıl olduğunu ve inanç konusunda aklın rehberliğinin şart olduğunu söylemiştir.

Anahtar Kelimeler: İnancın ahlakı, delilcilik, doğrulama, akıl, iradilik.

